

В. В. КОМПАНИЄЦЬ (УкрДАЗТ, Харків)

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК УМОВА ЯКІСНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ (РЕЗУЛЬТАТИ ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ)

У статті сформовано принципи якісної економічної освіти; розкрито результати впровадження в економічну освіту спеціальних курсів, які враховують духовно-моральну, соціокультурну, інноваційно-інтелектуальну складові.

В статье сформулированы принципы качественного экономического образования; раскрыты результаты внедрения в экономическое образование специальных курсов, которые учитывают духовно-моральную, социокультурную, инновационно-интеллектуальную составляющие.

In the article the principles of high-quality economic education are formulated; the results of introduction into the economic education of special courses, which take into account spiritual-and-moral, socio-cultural, innovative-intellectual constituents, are exposed.

«Виховати людину інтелектуально, не виховавши її морально, – означає виростити загрозу для суспільства.»

Теодор Рузвельт [1]

Вступ

Сьогодні весь світ опинився у системній кризі. Соціально-економічна криза – це тільки його вершина, насправді кризою уражені всі сучасні інститути розвитку суспільства – політика, культура, освіта, сім'я, і це, на жаль, видно на прикладі нашої держави. Основою ж усіх цих криз є криза духовно-моральна, криза людської особистості, помилки вибору цивілізаційного шляху розвитку.

Щонайпотужнішим чинником, який сприяє прискореному процесу національної деградації, за справедливим зауваженням Г. В. Задорожного, став постмодерністський тип економічного мислення, нав'язаний у вигляді економіксу як базової економічної дисципліни в українських університетах [2, с. 207]. Причому крах західної системи економічної думки, а відповідно і системи вищої економічної освіти, визнають сьогодні і європейці. Так, Ліндон Ларуш відмічає, що сучасна світова економічна криза свідчить про провал емпіристської системи бухгалтерії, зв'язаної «з іменами Адама Сміта, Ієремії Бен-тама і інших, яка під брехливим заголовком «економікс» впроваджується у мозок студентів» [3].

Вихід з кризи неможливий без зміни підходів до системи освіти, у тому числі економічної освіти, бо вона, разом з вихованням у сім'ї, сприяє формуванню духовно-морального і ін-

телектуального потенціалу нації. Тільки народ, що володіє цим потенціалом, здатний на відродження і розвиток національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Необхідно погодитися з тим, що в ХХ столітті відбулося реальне перетворення знань у могутній чинник економічного зростання, його безпосередню продуктивну силу. Частка впливу знань на економічне зростання за різними оцінками за період з 1960-1990 рр. досягала 57...79 % у загальному економічному зростанні, тоді як на частку чинників праці та капіталу в цьому зростанні доводилося 24...29 % (інші 6...16 %, пояснюючих зростання сукупної продуктивності чинників виробництва в цей період, доводилися на коваріацію тих або інших груп чинників [4, с. 290].

Проте, сучасні знання та інформація, як їх матеріальна форма, все ще у величезних розмірах використовуються в корисливих цілях, нарощуючи асиметрію між багатими і бідними, виробниками і споживачами, збільшуючи обсяги корупції, тіньової, віртуальної (псевдоекономічної) діяльності. Тому знання без їх духовно-морального наповнення, без міцного фундаменту духовно-моральних цінностей, сформованих, в тому числі, в системі освіти, здатні в даний час зруйнувати як саме суспільство, так і реальну економіку. Знання дійсно є стабільним чинником соціально-економічного розвитку

тільки, якщо система освіти, через яку вони потрапляють до суспільства, збудована в духовно-моральних координатах.

Впливу освіти, рівня знань на розвиток економіки присвячені публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, державних діячів [2, 5 – 10]. З тим, що між рівнем освіти і економічним розвитком існує прямий зв'язок, згодні всі. Проте, досліджуючи недоліки і пропонуючи зміни існуючої системи освіти, спрямованості сучасного економічного знання, сьогодні вибирають два принципово різних підходи. Перший пропонує зміни в системі освіти за західним зразком з будовою технократичної моделі освіти, з акцентом на інформації і знаннях, такий підхід, зокрема, відображений у публікації О. М. Свінцева [7].

В докладі Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства від 21 березня 2008 року відзначені проблеми і перспективи вищої освіти в Україні в контексті європейського виміру [5]. Але, на жаль, серед п'яти пріоритетів, прийнятих для Міністерства освіти і науки, немає пріоритету духовно-моральної освіти, хоча у виступі міністра звучить проблематика виховної роботи у вузах і необхідності розвитку національних традицій, формування духовної культури.

Інший підхід пропонує орієнтацію на власну модель розвитку, яка враховує духовно-моральні пріоритети і соціокультурні особливості. Президент Академії наук вищої школи України М. Дробноход, аналізуючи стан і проблеми вищої школи в Україні, справедливо відзначає зниження якості освіти, її комерціалізацію і відповідну зміну змісту, істотне зниження моральної, національної, творчої спрямованості освіти, наполягає на необхідності посилення цих складових [6].

Важливість змін у сучасній економічній науці, економічній освіті підкреслюють такі українські вчені, як Г. В. Задорожний, В. Н. Тарасевич, О. В. Хомін [2, 8 – 10]. Вони акцентують увагу на необхідності вивчення духовних основ економічних змін, дослідження економічного потенціалу православної віри, розвитку зміни методології дослідження економічної науки – орієнтації на соціокультурний підхід, міждисциплінарні дослідження.

Проте, в цьому напрямі досліджень залишається ще дуже багато питань. Зокрема, до таких відносяться питання розробки принципів якісної економічної освіти; взаємозв'язку розвитку економіки і змін в системі економічної освіти залежно від заданих духовно-моральних і соці-

окультурних координат. Також відкритими є питання щодо конкретного змісту та методики викладання курсів з урахуванням цих важливіших складових. Не проводяться дослідження впливу зміни змісту освіти у цьому напрямку на компоненти свідомості, у тому числі економічну свідомість студентської молоді.

Тому завданням даної статті буде: формулювання принципів якісної економічної освіти; висвітлення результатів впровадження в економічну освіту студентів спеціальності «економіка підприємства» спеціальних курсів, які враховують духовно-моральну, соціокультурну, інноваційно-інтелектуальну складові. Зокрема ми з'ясуємо, як змінилися найважливіші компоненти економічної свідомості студентської молоді.

Викладення основного матеріалу

У чому полягає сутність якісної освіти? Ми вважаємо, що це така освіта, яка розкриває та створює духовно-інтелектуальний потенціал нації. На нашу думку, якісна економічна освіта повинна відповідати наступним принципам.

Принципи якісної національної економічної освіти в XXI столітті.

1. Розвиток інтелектуальних здібностей повинен бути у згоді з духовно-моральним вдосконаленням людини. Результат освіти – особа, що володіє духовно-етичними навичками і якостями, знаннями культури, історії держави, професійними знаннями і навичками. Головна задача освіти – навчити кожну людину слідувати вказівкам совісті. Це дасть можливість укріпити в суспільстві духовно-моральні норми і збудувати духовно-моральну економіку.

2. Поєднання, комплексний і системний розвиток в процесі економічної освіти і її оцінки п'яти взаємозв'язаних складових: духовно-моральної, соціокультурної, інноваційно-інтелектуальної, професійної і прикладної. Духовно-моральна складова повинна бути спрямована на формування у людини світогляду, заснованого на цінностях нашої культури, у тому числі, економічної культури (віра, любов, Батьківщина, сім'я, праця, чесність, мужність, соборність, добродійність, чесність, мораль); формування умінь відрізнити добро від зла; оцінювати свої думки, вчинки і їх наслідки, події, що відбуваються в навколишньому світі, поведінку людей з духовно-моральних позицій.

Соціокультурна складова, тісно пов'язана з духовно-моральною, спрямована на вивчення особливостей розвитку православної цивіліза-

ції, в лоні якої зростає наш народ, у всіх її координатах: економіка, право, історія, культура, традиції, менталітет народу.

Інноваційно-інтелектуальна спрямована на підтримку і розвиток здібностей особистості, посилення її інтелектуального потенціалу, у тому числі шляхом отримання знань, формування творчого, критичного мислення, вміння узагальнювати і порівнювати, мислити проблемно; інноваційна складова також повинна ураховувати використання в навчальному процесі нових технологій, у тому числі інформаційних, комп'ютерних, мультимедійних, Інтернет і т.д.

Професійна складова спрямована на отримання знань і навиків у відповідних напрямках знань. Прикладна – на отримання і закріплення певних навиків в процесі навчання і практики: навички і якості духовно-моральної особистості, професійні навички. Зміст освітніх програм повинен ураховувати всі ці складові.

3. Підвищення відповідальності професорсько-викладацького складу за майбутнє країни, нації.

4. Відновлення моделі навчання: «викладач – вчитель, вихователь, професіонал – студент – учень, особистість», замість моделі: «викладач і, відповідно, учбовий заклад – продавець – студент – покупець».

5. Постійний відбір і контроль професорсько-викладацького складу, урядовців у сфері освіти за професійними і духовно-моральними критеріями.

6. Єдність всіх ланок освітнього процесу.

7. Вхідний контроль для отримання вищої освіти – певний духовно-моральний рівень особистості.

8. Вихідний контроль фахівця, який вміщує не тільки оцінку теоретичних знань, але і духовно-моральну, культурну, соціальну складові (ця система повинна бути розроблена окремо).

На жаль, сучасні фахівці, володіючи професійними знаннями, але не маючи відповідного духовно-морального, культурного рівня, стають тими, хто руйнує сучасне суспільство, економіку, державу. Наприклад: психологи стають провідниками ідей, стратегами, консультантами для комерційних сект, окультних закладів, організацій мережного маркетингу; економісти допомагають створенню і роботі тіншового бізнесу і віртуальної економіки, юристи сприяють розвитку злочинності і т.п.). Знання, таким чином, сьогодні можуть стати силою, що не тільки творить, але й руйнує, в умовах інформаційного суспільства – це серйозна загроза. Саме

тому для отримання вищої освіти необхідно ввести вхідний контроль.

9. Зміна системи контролю якості освіти і підходів до акредитації.

10. Гнучкість, адаптивність системи освіти: врахування вимог часу, сучасного стану суспільства, науки, технологій і відповідно розвиток нових суміжних спеціальностей і спеціалізацій (економічна психологія, соціологія, культура, моральна економіка, філософія господарства, ін.); врахування потреб держави, розвитку економіки, соціальної та інших сфер життя суспільства.

11. Спадкоємність і традиційність: усередині учбових закладів; між учбовими закладами і практикою.

Прикладні аспекти введення духовно-моральної і соціокультурної складової в економічну освіту.

Аналізуючи зміст освітньо-професійних програм підготовки бакалавра, спеціаліста, магістра за фахом «Економіка підприємств» і керуючись задачею поліпшення якості освіти і підготовки фахівців, ми дійшли висновку про необхідність введення у відповідні навчальні плани (їх варіативну частину) трьох нових, спеціально розроблених нами дисциплін, зміст і методика викладання яких враховує духовно-моральну, соціокультурну, інноваційно-інтелектуальну складові. Це курси: «Основи духовної культури», «Економічна психологія», «Моральні основи економіки і підприємницької діяльності».

Мета дисципліни «Основи духовної культури» полягає в: ознайомленні слухачів з духовною спадщиною культурустворюючої релігії, її впливом на культуру, традиції, менталітет, історію українського народу; розвитку духовно-морального мислення слухачів; формуванні і підкріпленні їх орієнтації на вічні цінності духовної культури; у вихованні таких якостей, як любов до Батьківщини, повага до роду, сім'ї, національних, сімейних традицій; формуванні навичок, вміння розбиратися в різних світоглядних системах, представлених в сучасному суспільстві та робити усвідомлений життєвий вибір.

Мета дисципліни «Економічна психологія» полягає в тому, щоб: сприяти більш глибокому і сучасному розумінню економічних явищ з урахуванням їх психологічної складової; у формуванні навичок використання основних економіко-психологічних закономірностей у

процесі управління різними сферами і напрямами економічної діяльності на всіх її рівнях.

Мета дисципліни «Моральні основи економіки і підприємницької діяльності» полягає у: формуванні у майбутніх фахівців цілісного і системного уявлення про економіку в її взаємозв'язку з духовно-моральними і соціокультурними складовими; реалізації цивілізаційного підходу в характеристиці особливостей різних соціально-економічних моделей; обґрунтуванні того, що духовно-моральні чинники, особливо в умовах кризи, грають вирішальну роль в економіці, і тому їх обов'язково необхідно враховувати в ухваленні економічних рішень, розробці стратегії соціально-економічного розвитку, як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств; обґрунтуванні необхідності і соціально-економічної доцільності дотримання моральних норм і принципів в економічній діяльності на всіх її рівнях. Цей курс є завершальним і найбільшим з трьох, як за обсягом, так і за змістом, в ньому повно реалізуються холістичний підхід до освіти та усі три складові якісної освіти (духовно-моральна, соціокультурна, інноваційно-інтелектуальна).

Зміст курсу розкривається, зокрема, у таких ключових питаннях як: економічна (господарська) діяльність у єдності економічної і неекономічної складових; антропологічний характер економіки; економіка як домобудівництво; проблема морального фактору в економіці: історія та сучасність; людина в економіці та релігії (взаємозв'язок поглядів); моделі економічної поведінки людини; християнська антропологія та психологія людини як основа етики менеджменту та підприємницької діяльності; соціально-культурні основи економіки; основні соціально-економічні моделі сучасності та їх особливості; концепція цивілізацій; цивілізації і культури; основні ментальні особливості людини православної (східнослов'янської) і західної цивілізацій; особливості господарського життя і системи управління, характерні для цих цивілізацій; особливості економіки західної цивілізації; особливості християнської економічної думки; принципи християнської етики господарювання; праця, власність, бідність, багатство, лихварство, благодійність у православної соціально-економічній моделі; домобудівництво; вплив православ'я на розвиток економіки та підприємництва; духовно-моральні традиції російської економічної школи; моральні засади соціально-демографічної політики держави; роль соціально-демографічної політики у забезпеченні конкурентоспроможності

економіки та розвитку держави; духовні основи соціально-економічних криз ХХ сторіччя; вплив інформаційно-психологічних факторів на розвиток економіки; соціально-економічний та духовний розвиток України: аналіз, перспективи, шляхи подолання кризи; особливості сучасної світової економічної системи; віртуальна світова економіка; кризи ХХІ століття та їх підґрунтя; перспективи і прогнози розвитку суспільства у ХХІ столітті.

Для того, щоб з'ясувати вплив зміни змісту освітньої програми підготовки спеціалістів та магістрів за спеціальністю «Економіка підприємства» на деякі елементи їх свідомості, у тому числі економічної свідомості, ми провели спеціальне опитування. Студентам трьох різних факультетів випускного (п'ятого) курсу – механічного, управління процесами перевезень (УПП), та економічного (за двома спеціальностями – «економіка підприємства» та «фінанси») було запропоновано відповісти на певні питання. Перша група питань (перша анкета) була спрямована на визначення вираження рівня потреб студентів за їх видами. Методика визначення потреб наведена у відповідній публікації [11]. Друга анкета містила питання про сприйняття та ставлення до важливіших соціально-економічних категорій (праця, власність, матеріальне багатство, конкуренція, влада, важелі зміни зовнішньої ситуації). Питання цієї анкети ми розробили відповідно до змісту цих найважливіших категорій у двох типах цивілізацій (соціально-економічних моделей): православної та західної. Третя анкета була спрямована на визначення мотиваційних тенденцій особистості (методика С. М. Петрової) та ієрархії термінальних та інструментальних цінностей (були використані опитувальні анкети І. П. Рязанцева та Ю. Г. Семенова).

Виходячи зі змісту курсів, а також методики їх викладання, ми очікували отримати різницю у судженнях тих студентів, які вивчали відповідні курси та тих, які їх не вивчали. Звичайно, що зміни повинні були відобразитись на когнітивному рівні (на це впливає різниця в отриманих знаннях, інформації), а також, можливо, на рівні емоційного та вольового компонентів свідомості.

В опитуванні приймали участь невелика кількість студентів – всього 98 осіб, з них 54 особи – економісти, у тому числі 30 осіб спеціальності «економіка підприємства» та 44 особи – студенти неекономічних спеціальностей. Це пояснюється тим, що повний курс усіх трьох нових дисциплін прослухали випускники

спеціальності «економіка підприємства» тільки цього навчального року (2008/2009).

Результати

В аналізі ми будемо звертати увагу на суттєву різницю у відповідях студентів спеціальності «економіка підприємства» та інших студентів відповідно до мети дослідження. Рівень вираження потреб студентів наведено у табл. 1. Найбільш вираженими потреби двох вищих рівнів (духовно-моральні та соціальні – служіння), як це передбачувалось, виявились у студентів спеціальності «економіка підприємства». При цьому духовно-моральні потреби у студентів цієї спеціальності виражені на середньому, наближеному до високого рівні (2,43 бали за трьохбальною шкалою), а в ієрархії потреб вони зайняли третє місце слідом за потребами у безпеці та соціально-психологічному комфорті. У студентів інших спеціальностей духовно-моральні потреби виражені на низькому рівні і в ієрархії потреб займають останнє місце. Ми вважаємо, що це вплив зміни освітньої складової. Зазначені курси, у тому числі спрямовані на активізацію духовно-моральних потреб, відносяться до потреб першого рівня для людини, вихованої у нашій традиційній – православної культурі. За рештою потреб студенти спеціальності «економіка підприємства» майже не відрізняються від студентів інших спеціальностей, що свідчить про достовірність дослідження. Так, перші місця в ієрархії потреб студентів зайняли потреби у безпеці, базові потреби та потреби у владі та визнанні. Це вплив фактору віку – у молоді завжди яскраво виражені потреби у владі, визнанні, успіху; вплив

гендерного фактору – у жінок потреби у безпеці завжди займають вищі місця, а також, безперечно, вплив факторів освіти, виховання, культури у сучасному суспільстві та родині. Те, що зараз перші місця в ієрархії потреб молоді займають матеріальні потреби, бажання влади та успіху, а не духовно-моральні потреби чи бажання служити Батьківщині, іншим людям, є результатом пропаганди та впровадження в освіту, життя цінностей та культурних моделей західного суспільства, що здійснюється як через зміну змісту освіти, так і через інформаційний простір. Дуже прикро, що у молоді знижені потреби служіння Батьківщині, народу. Скоріше за все – це вплив політики, яка здійснюється нашою владою.

В опитуванні щодо відношення до праці пропонувалось визначитись з тими характеристиками праці, які найбільш характерні для реальної ситуації (як є), та для бажаної – ідеальної ситуації (як повинно бути), причому з усіх ознак необхідно було обрати не більше шести. Результати обробки анкет показали, що при становищі, яке склалося у нашому суспільстві, робота сприймається студентами переважно як вимушена життєва необхідність та можливість забезпечити родину, тобто у праці реалізуються базові потреби та потреби у безпеці. Також більшістю опитуваних робота вважається засобом кар'єрного зростання, отримання авторитету, тобто – реалізації потреб у владі, успіху, визнанні. І на останньому місці в усіх опитуваних – сприйняття роботи як засобу служіння іншим.

З тим, якою повинна бути робота в ідеалі, краще за усіх, як і передбачалось, визначились

Таблиця 1

Визначення рівня потреб студентів (у балах)

Види потреб	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
1. Духовно-моральні	1,83	1,77	2,43	1,93
2. Соціальні – служіння	1,82	1,57	2,10	1,99
3. Творчі (самоактуалізація)	2,13	2,29	2,19	2,40
4. Соціальні (соціально-психологічний комфорт)	2,36	2,33	2,63	2,49
5. Влади, успіху, визнання	2,65	2,70	2,30	2,57
6. Безпеки	2,50	2,61	2,71	2,57
7. Базисні, фізіологічні	2,64	2,52	2,26	2,65

Таблиця 2

Результати відповіді на питання про сенс праці, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
1. Праця – це чеснота, спосіб творчого розкриття, зростання людини, перетворення світу	18,18	40,00	44,68	35,72
2. Праця – це можливість допомагати іншим	3,03	0,00	23,40	7,14
3. Праця – це необхідний спосіб заробляти на життя	78,79	60,00	31,92	57,14

Таблиця 3

Результати відповіді на питання про відношення до конкуренції, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
1. Замість конкуренції повинна бути присутня взаємодопомога	16,67	7,14	50,00	37,50
2. Мені не відомо це відчуття	0,00	7,14	3,33	0,00
3. Я просто не люблю змагання	3,33	21,43	3,33	8,33
4. Буває різне: і змагання, і ні	40,00	28,57	40,00	29,17
5. Мені подобається змагатися	20,00	0,00	0,00	16,67
6. Віддаю перевагу жити і працювати в умовах конкуренції	20,00	35,71	3,33	8,33

Таблиця 4

Результати відповіді на питання щодо відношення до власності, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
1. Божий дар, за який людина несе відповідальність і яким необхідно вірно розпоряджуватись(не спричиняти шкоди навколишньому середовищу, сплачувати податки за експлуатацію природних ресурсів)	31,03	35,71	76,67	12,50
2. Те, що належить людині і вона має право самостійно вирішувати, як використовувати цю власність	68,96	64,29	23,33	87,50

Результати відповіді на питання щодо відношення до влади, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
Як ви вважаєте влада (в ідеалі)				
1. Відповідальність перед суспільством (колективом)	76,67	35,71	80,00	75,00
2. Засіб управління іншими	16,67	35,71	10,00	20,83
3. Шлях до матеріального добробуту	6,67	28,57	10,00	4,17
Як ви вважаєте влада (в нашому суспільстві)				
1. Відповідальність перед суспільством (колективом)	0,00	0,00	0,00	0,00
2. Засіб управління іншими	33,33	28,57	32,26	50,00
3. Шлях до матеріального добробуту	66,67	71,43	67,74	50,00

Таблиця 6

Результати відповіді на питання щодо відношення до багатства, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
Як ви вважаєте матеріальне багатство (в ідеалі) означає:				
1. Відповідальність перед суспільством	10,00	28,57	65,51	25,00
2. Шлях до щастя, благополуччя, здійснення мрій	90,00	71,43	34,48	75,00

студенти спеціальності «економіка підприємства». Вони вважають, що у праці повинні, передусім, реалізовуватись творчі потреби людини та потреби у служінні, також важливою для них є реалізація соціально-психологічних потреб. Також на високому рівні усі опитувані відмітили, що людина в ідеалі повинна отримувати задоволення від праці і серед потреб, які реалізуються у праці, усі опитувані обрали ті чи інші питання, які відносяться до реалізації творчих потреб.

Найбільш вираженою різницею у когнітивному елементі свідомості студентів виявилось ставлення до сенсу праці, матеріального багатства, конкуренції, власності. У змісті відповідних тем лекцій за курсом «Моральні основи економіки та підприємницької діяльності» розкривалося бачення цих найважливіших економічних категорій з точки зору православної соціально-економічної моделі та західної, які дуже відчутно відрізняються. Це і вплинуло на

результати сприйняття змісту цих категорій, а відповідно – і на результати опитування.

Так, дві третини опитуваних студентів спеціальності «економіка підприємства» розуміють працю як чесноту, засіб творчого перетворення світу, зростання людини, як засіб допомоги іншим (див. табл. 2). Такий сенс має праця у православної моделі. А от переважна більшість студентів інших спеціальностей у праці бачить спосіб заробляти на життя, що притаманно західній соціально-економічній моделі. Але слід зазначити, що взагалі у опитуваних (за винятком студентів механіків) досить сильно виражено розуміння творчого змісту праці.

У сприйнятті моделі спілкування, стосунків у праці за векторами «конкуренція – взаємодопомога», більш схильними до співпраці, взаємодопомоги виявилися студенти спеціальності «економіка підприємства» (див. табл. 3). Бачення багатства та власності у першу чергу як відповідальності також більш виражено у студен-

тів цієї ж спеціальності (табл. 4, 6). Таке бачення людських стосунків у праці, власності, багатства також відповідає православної соціально-економічній моделі і різко відрізняється від того, що пропонує сучасній молоді західна соціально-економічна модель, західна культура, яка з великою силою розповсюджується у нашому суспільстві, у тому числі через освіту.

Більшість з опитаних студентів мають однаковий погляд на владу – як на відповідальність перед суспільством, що може бути впливом як ситуації у країні так і виховання, освіти, розвитку особистості (табл. 5). Також у всіх опитуваних яскраво проявилася ментальна риса характеру, яка притаманна людині вихованій у православної культурі – інтроверсія. Вони вважають, щоб змінити ситуацію, необхідно змінювати себе, а не інших. Також позитивно, що більшість вважає за необхідне у першу чергу змінити виховання та мораль у суспільстві (табл. 7).

А от важелі зміни ситуації у країні студенти оцінюють по різному. Так, ситуація у країні критична. Але саме у критичній, кризовій ситуації найбільш яскраво виявляються і проявляються цінності людини, її спрямованість. Розуміння того, що влада сама по собі не спроможна змінити ситуацію, що кожен особисто відповідає за те, що відбувається у країні у

найбільшому ступені притаманно студентам спеціальності «економіка підприємства». Ця риса – позиція активного перетворення світу починаючи з себе, особистісної відповідальності за події, стан оточуючого середовища – риса, яка притаманна православної ментальності.

Мотивація та цінності. Якщо порівнювати мотиваційні тенденції студентів спеціальності «економіка підприємства» зі студентами інших спеціальностей, то у них, більше ніж у інших, виражено такі мотивації як «моральна», «протилежна акзигітвній» (матеріальній), «нормативна», «пізнавальна», трудова, губристична (до переваги). Інші мотиваційні прояви сильно не відрізняються, що підтверджує вплив загальних факторів на усю студентську молодь, вікові особливості.

Аналіз термінальних цінностей, значимість яких оцінили студенти, дозволив виявити наступне. Загальними особливостями, притаманними усім опитуваним є те, що на перших місцях в ієрархії цінностей опинилися такі цінності, як здоров'я та сім'я (те, що ці цінності є провідними у нашому суспільстві, підтверджується і результатами соціологічних досліджень суспільної думки). Також високу значущість мають такі цінності, як «життєва ціль» та «гарна робота». У групі цінностей, які мають низьку значимість, опинилися такі цінності західної

Таблиця 7

Результати відповіді на питання про джерела зміни ситуації, %

Запропоновані відповіді	Факультет / спеціальність			
	Механічний	УПП	Економічний, у тому числі	
			Економіка підприємства	Фінанси
Як ви вважаєте, для того, щоб змінити будь яку ситуацію до кращого необхідно:				
1. Змінитися самому	80,00	78,57	96,67	79,17
2. Змінити інших	20,00	14,29	3,33	20,83
Як ви вважаєте, для того, щоб змінити соціально-економічну ситуацію в нашій країні, потрібно перш за все змінити:				
1. Закони	23,33	21,43	24,32	25,00
2. Виховання і мораль в суспільстві	66,67	71,43	62,16	75,00
3. Себе	10,00	7,14	13,51	0
Як ви вважаєте від кого, перш за все, залежить зміна соціально-економічної ситуації в нашій країні:				
1. Від влади(урядовців)	56,25	86,67	34,37	66,67
2. Від ієрархів Церкви	0	0	3,12	0
3. Від кожної людини	43,75	13,33	62,50	33,33

культури, як «влада» та «демократія», а також, на жаль, цінність, притаманна нашій культурі – Батьківщина (низька значимість цих цінностей також підтверджується результатами моніторингу суспільної думки).

Далі відмітимо різницю у виборі цінностей, яка відрізняє студентів спеціальності «економіка підприємства» від студентів інших спеціальностей. В ієрархії цінностей студентів спеціальності «економіка підприємства», на відміну від студентів інших спеціальностей, духовно-моральні потреби займають перші місця (4...6 місця серед 19 цінностей) і мають високий рівень вираження (2,7...2,77 бали при максимумі 3 бали). Для інших студентів ці цінності мають невелике значення, за виключенням цінності «любов до ближнього». Також для них велике значення мають такі цінності, як свобода, гроші, кар'єрне зростання – цінності західного суспільства, які активно нав'язуються нашій молоді.

Серед цінностей, які важливі для успіху у бізнесі, в роботі підприємства, найвищу оцінку усіх опитуваних отримали такі, як «сила волі», «відповідальність», «терпіння», «ефективність у справах», «старанність», «самоконтроль», «задоволення працею». А найнижчу оцінку усіх опитуваних отримали «консерватизм», «нетерпимість до власних недоліків та до недоліків у інших людей». Порівняно низьку оцінку отримали також такі цінності, як «багатство» та «власність». Різниця виявилася за такими цінностями, як прибуток, моральність, чесність. Студенти економісти розуміють, що чесність та моральність необхідні для успішної роботи підприємства, а от студенти технічних спеціальностей ставлять ці цінності на останні місця. Це вплив, з одного боку – освітньої складової, а з іншого, на жаль, – реальності «нечесних методів» сучасного ведення бізнесу.

Висновок

Як відомо, інформація, знання, освіта – це найважливіші чинники, які визначають розвиток сучасного суспільства та економіки. Кожне суспільство та економіка розвивається у певних соціально-культурних та духовно-моральних координатах, які є специфічними для відповідних цивілізацій (соціально-економічних моделей). Ці координати впроваджуються через систему освіти та інформаційний простір, які піддержують або змінюють свідомість суспільства в тому чи іншому напрямі.

Наша країна належить до православної цивілізації. Проте, вже вдвічі в історії, в перший

раз це було за часів революції 1917 р., а в другий – на зломі 90-х рр., модель нашого розвитку в межах православної цивілізації намагаються змінити на модель західної цивілізації. Але, як ми бачимо, напрям розвитку економіки, суспільства, освіти, спрямований на копіювання та впровадження культурних, соціально-економічних моделей розвитку західної цивілізації, виявився хибним, руйнуючим. Як результат цього ми, зокрема, маємо: перевернуту ієрархію потреб людини, в якій на першому місці стоять матеріальні, а не духовні цінності; знецінення змісту праці, зведення його до вимушеної життєвої необхідності, втрату творчого змісту, мотивації служіння Батьківщині та народу; сприйняття власності та багатства не як відповідальності, а як можливостей для власного розвитку (це ми побачили у тому числі і у результатах нашого дослідження). Зрозуміло, що така «споживацька» ієрархія потреб не на користь ані державі, ані залізничній галузі. Держава потерпає від непрофесіоналізму та аморальності чиновників. Зараз державі, залізничній галузі, як ніколи, потрібні не тільки високоосвічені, у тому числі молоді фахівці, а й виховані, високоморальні люди. Подолання сучасної кризи вимагає духовно-інтелектуального прориву, що не можливо без змін у свідомості людей, орієнтації їх на вічні духовні цінності.

Впровадження у практику принципів якісної економічної освіти, корегування змісту освіти шляхом впровадження нових освітніх дисциплін, які базуються на холистичному підході та враховують такі найважливіші складові: духовно-моральну, соціокультурну та інноваційно-інтелектуальну, – це один із значних засобів забезпечення духовно-інтелектуального прориву.

Це підтвердили результати нашого дослідження, спрямованого на виявлення впливу змісту освіти на деякі найважливіші складові економічної свідомості студентів, які вивчали нові курси, введені в програму підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів по спеціальності «економіка підприємства» в Українській державній академії залізничного транспорту. Зокрема у цих студентів, порівняно з іншими, у складі потреб найбільше виражені духовно-моральні потреби, в ієрархії цінностей духовно-моральні займають перші місця; сприйняття змісту таких найважливіших соціально-економічних категорій, як праця, власність, багатство, влада, моделі спілкування «співпраця – конкуренція» відповідає православної цивілізації (відповідно культурі та соціально-еконо-

мічній моделі), в координатах якої наше суспільство існувало сторіччями і яка є орієнтиром для нашого подальшого розвитку. Безперечно, ці результати ще досить невеликі, система економічної освіти повинна змінюватись більш глибоко.

В даний час державні стандарти економічної освіти по напрямку «Економіка і підприємництво» ще знаходяться у стадії розробки: прийнята для тимчасового використання освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, ще не розроблена нова програма підготовки магістрів. Тому вважаємо за необхідне ввести дані курси в перелік освітніх програм, в їх нормативну частину. Також доцільно доповнити зміст таких дисциплін підготовки бакалавра, як «Філософія», «Історія економічної думки і економічна історія», «Менеджмент» з урахуванням наповнення їх духовно-етичними і соціокультурними компонентами. Крім того, можна рекомендувати введення в програму підготовки бакалавра таких учбових курсів, як «Культура сім'ї», «Економічна культура і етика бізнесу», «Економічна соціологія», «Організаційна культура», а в плані підготовки магістрів таких дисциплін, як «Філософія господарства», «Культура управління». Перераховані дисципліни обов'язково пов'язати в блоки (пакети), так щоб системно охопити всі рівні і об'єкти вивчення. Безумовно, вважаємо за необхідне і введення соціальної практики.

Ще раз хотілося б підкреслити, що вихід з соціально-економічної кризи передусім пов'язаний з виходом з кризи духовно-моральної. І цей вихід неможливий без змін в системі економічної освіти. Якщо ми хочемо, хоча б у далекому майбутньому, мати духовно-моральну соціально-економічну модель розвитку нашої держави, модель, спрямовану на гармонійний розвиток кожної людини, її духовних, душевних і тілесних сил, розуму, волі, почуттів, вже зараз необхідно здійснювати стратегічні зміни в системі економічної освіти з урахуванням духовно-моральної, соціокультурної, інтелектуально-інноваційної складових. А у якості стратегічних цілей освіти необхідно прийняти наступні: створення основи для стійкого соціально-економічного і духовного розвитку України; подолання соціально-економічної і духовної кризи, забезпечення високої якості життя народу і національної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. [Текст] // Газета «Время». – 23.12.2008. – № 237 (16185).
2. Задорожний, Г. В. Менеджмент или хозяйствование: о культурных основах современного развития Украины [Текст] / Г. В. Задорожний // Науч. тр. ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2008. – Вып. 33-1. – С. 207-212.
3. Мировой кризис начала XXI века в высказываниях современников [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polit.nnov.ru/2008/01/29/crisisalarm>
4. Симчера, В. М. Как возродить экономику России. – Кн. 3. Нравственная экономика [Текст] / В. М. Симчера. – М.: ТЕИС, 2006. – 824 с.
5. Доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України «Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи» (21 березня 2008 р., м. Київ) [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://almamater.com.ua/>
6. Дробноход, М. Сьогодні і проблеми вищої школи України [Електрон. ресурс] / М. Дробноход. – Режим доступу: <http://anvsu.org.ua/>
7. Свінцов, О. М. Інститут освіти у структурі ринкової економічної системи [Текст] / О. М. Свінцов // Наук. пр. ДонНТУ. Серія: економічна. – 2005. – Вип. 89-3.
8. Задорожний, Г. В. Социальная экономика как научная область постнеклассического экономического знания [Текст] / Г. В. Задорожний, Я. Ю. Радченко // Социальная экономика. – 2003. – № 4.
9. Тарасевич, В. Н. Очерки теории переходной экономики [Текст] / В. Н. Тарасевич. – К.: Наук. думка, 2001.
10. Хомин, О. В. О социальной направленности современного экономического знания [Текст] / О. В. Хомин // Науч. тр. ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-1.
11. Компанієць, В. В. Оцінка якості трудового життя персоналу: методика та можливості її застосування [Текст] / В. В. Компанієць // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Вип. 25. – Х.: УкрДАЗТ, 2009. – С. 181-188.
12. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра за спеціальностями напрямку 0501 – «Економіка і підприємництво» [Текст] / Кол. авт. під заг. керівн. А. Ф. Павленка. – К.: КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, 2006. – 128 с.

Надійшла до редколегії 25.03.2009.